

**ЩО НЕОБХІДНО ЗНАТИ СЕЛЯНАМ ПРО ЇХНІ
КУЛЬТУРНІ ПРАВА**

ІНСТИТУТ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ
КИЇВ–2008

Бібліотечка прав сільських жителів

Упорядник: **Прокопенко С.С.**

Що необхідно знати селянам про їхні культурні права.

Відповідальний за випуск:

Тимошенко Н.В.

Верстка:

Прівен О.Я.

При передруку посилання на Інститут сільського розвитку обов'язкове

Підготовлено та видано в рамках проекту “Підвищення обізнаності сільських жителів щодо своїх прав та можливостей” у рамках програми Європейської комісії: “Демократія та права людини”, який здійснюється за фінансової підтримки Європейської комісії.

ЗМІСТ

Вступ	4
Право громадян на освіту	6
Можливості доступу до культурної сфери	16
Право громадян на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності	21
Право вільного користування культурною спадщиною	24
Список використаних джерел	27

ВСТУП

Самостійною групою конституційних прав та свобод людини і громадянина в системі прав є культурні права і свободи. У найбільш загальному розумінні ці права за своєю суттю є мірою духовності, яку гарантує особі держава.

За своїм змістом культурні права і свободи – це суб'єктивні права людини в культурній (духовній, ідеологічній) сфері, це – певні можливості доступу до духовних здобутків свого народу і всього людства, їх засвоєння, використання й участі у подальшому їх розвитку.

Культурні права людини – це можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу та всього людства. Вони у Конституції України¹ передбачені правом на освіту (ст.53); гарантуванням свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захистом інтелектуальної власності, авторських, моральних інтересів громадян, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст.54).

Законом України “Основи законодавства України про культуру”² (ст. 5-10, 13 та ін), прийнято у лютому 1992 року, встановлено, що громадяни у сфері культури мають право, зокрема, на:

а) свободу творчості.

Творчі працівники мають право на розповсюдження та популяризацію творів літератури та мистецтва, самостійно визначають репертуар і програми, зміст і форми гастрольної, виставкової та іншої діяльності. Забороняється розповсюдження тільки таких творів, які містять заклики до зміни насильницьким шляхом конституційного ладу, пропаганду війни, насилля, жорстокості, расової, національної, релігійної ворожнечі або ненависті, порнографію, підбурювання до вчинення злочинів.

б) вільний вибір будь-якого виду культурної діяльності, засобів і сфер застосування творчих здібностей та самостійне визначення долі своїх творів.

Не допускаються втручання у творчий процес, цензура у сфері творчої діяльності (згідно з ст. 15 Конституції України цензура заборонена не тільки у сфері творчої діяльності). Разом з тим створюються умови для розвитку літературної та художньої критики, інших форм об'єктивної оцінки історико-культурних процесів.

в) здійснення професійної та аматорської діяльності на індивідуальній чи колективній основі, самостійно чи з допомогою будь-яких форм посередництва;

г) створення закладів, підприємств і організацій культури, об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, інші громадські об'єднання, які діють у сфері культури;

д) захист інтелектуальної власності.

Встановлено, що твори літератури та мистецтва є інтелектуальною власністю їх творців. Законодавством України передбачено, що об'єктами права інтелектуальної власності є твори науки, літератури та мистецтва, відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг, результати науково-дослідних робіт та будь-які інші результати інтелектуальної праці (топографії інтегральних мікросхем, комп'ютерні програми та бази даних, “ноу-хау”), навіть такі, які не є результатами творчості, але становлять значну виробничу, комерційну цінність.

з) здобуття спеціальної освіти в галузі культури.

Прикладом виведення культурних прав на міжнародний рівень є Європейська культурна конвенція 1954 року, до якої в 1996 році приєдналася й Україна. Цією конвенцією передбачаються зобов'язання країн-учасників надавати своїм громадянам можливість безперешкодно знайомитися з культурним надбанням інших європейських країн, що включає:

- вільне пересування територіями цих країн,
- вільне вивчення європейських мов та культур, в тому числі – надання можливості громадянам інших європейських країн безперешкодно вивчати культуру, мову, історію України.

¹ Конституція України, Відомості Верховної Ради, 1996, N 30, ст. 141

² Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 21, ст.294

У підсумковому документі Міжнародного форуму з культури й розвитку (Оттава, червень 1998) національним урядам пропонується: “Урядам слід взяти на себе зобов’язання бути провідниками культурного різноманіття, а не уніформізації, й адекватними заходами підтримувати різноманіття культур в їхніх країнах.(...) Культурне різноманіття є фундаментальним правом людини, тому держави повинні забезпечувати його збереження й розвиток”.

Розуміння культурних прав як базових прав людини веде до визначення ряду принципів, серед яких найважливішими слід вважати такі:

- Кожен має право на задоволення своїх культурних потреб;
- Забезпечення культурних прав є обов’язковим для гідності та розвитку людини;
- Кожен має право брати участь в культурному житті спільноти;
- Кожний народ має право і обов’язок розвивати свою культуру;
- Кожен має право брати участь і отримувати вигоди від наукового прогресу;
- Кожна країна повинна визнавати та захищати культурне та мовне різноманіття.³

У будь-якому суспільстві держава через органи влади приймає закони, втілює політику, збирає податки і розподіляє ресурси. Тому будь-яка державна політика, включаючи культурну, може бути визначена як система законів, регуляторних заходів, конкретних дій та пріоритетів фінансування у певній сфері (галузі), що впроваджується державними органами.

Головним важелем державної політики є законодавство. Отже, не дивно, що дискусії щодо державної політики, як правило, стосуються законів та розподілу ресурсів.

Незалежно від змісту культурної політики та ставлення до культури загалом, органи державної влади та управління мають у своєму розпорядженні визначений набір засобів для формулювання та втілення цієї політики. Фактично, ці засоби є тими загальними інструментами, що їх уряди використовують у будь-якій сфері.

Відомі культурологи Марк Девідсон Шустер і Джон де Моншо свого часу визначили п’ять головних інструментів, які використовуються для впровадження культурної політики:

- Майно та управління ним;
- Регуляторна діяльність;
- Пільги;
- Встановлення, розподіл і забезпечення прав власності;
- Інформування.

Конкретний добір інструментів, їх різна пріоритетність, можливість їх різноманітного комбінування – всі ці питання тісно пов’язані з різними моделями державної культурної політики. З іншого боку, регуляторна діяльність – це одна з головних функцій урядування, поруч із податковою політикою та фінансуванням.

Взаємини культурної сфери та права в найголовніших рисах можна звести до двох ділянок:

- по-перше, це формування системи правових норм, яка б гарантувала та забезпечувала громадянам сприятливі умови культурного розвитку, тобто – вільне творче самовираження, доступ до культурних надбань, розвиток свого творчого потенціалу тощо; іншими словами увесь комплекс так званих культурних прав;
- по-друге, це законодавчо-нормативне забезпечення успішного існування й розвитку усієї культурної інфраструктури – її інституцій, індивідуальних митців та їхніх об’єднань, збереження культурної спадщини тощо.⁴

Також необхідно зазначити, що згідно ст. 1 Декларації прав національностей України⁵, прийнятої Верховною Радою України 1 листопада 1991 року, держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на території України рівні культурні права, як і політичні, економічні та соціальні.

³ О.А. Гриценко, В.В. Солодовник, Н.К. Гончаренко, Є.А. М’ягка Дослідження проблем узгодження законодавчої бази культури України із законодавством для сфери культури Європейського Союзу. <http://www.culturalstudies.in.ua>

⁴ О.А. Гриценко, В.В. Солодовник, Н.К. Гончаренко, Є.А. М’ягка Дослідження проблем узгодження законодавчої бази культури України із законодавством для сфери культури Європейського Союзу. <http://www.culturalstudies.in.ua>

⁵ <http://portal.rada.gov.ua/>

ПРАВО ГРОМАДЯН НА ОСВІТУ

Яка загальнолюдська цінність права на освіту?

Утвердження й забезпечення права людини на освіту в будь-якій країні є одним з найважливіших обов'язків держави. Це зумовлено тим, що освіта в сучасному глобалізованому й інформатизованому світі все більше стає вирішальним чинником суспільного прогресу і національної безпеки, важливою складовою повного розвитку людської особистості, збільшення поваги до прав і свобод людини.

Сьогодні цілком очевидно, що без необхідної освіти людина не зможе забезпечити собі належних умов життя і реалізуватись як особистість, а також усвідомити й захистити свої права. Високий рівень освіченості населення є важливим чинником, що позитивно впливає на створення сприятливих умов для повної реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Якими нормативно-правовими актами України закріплюється право громадян на освіту?

Право на освіту є одним із головних прав людини в цивілізованому суспільстві. Без належної освіти особа не спроможна сприймати себе як частину суспільства, як вільну особистість, не зможе навіть зрозуміти сутність тих прав і свобод, які гарантує Конституція.

Норми Конституції України відповідають міжнародним стандартам у галузі освіти. Зокрема, Конституція гарантує кожному право на освіту, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, задоволення національно-культурних і мовних потреб, вільний розвиток своєї особистості, право на свободу світогляду, право набувати спеціальні знання, що дають можливість вибору професії та роду трудової діяльності.

Відповідно до Закону України "Про освіту"⁶, освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є, зокрема, всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору.

Ст. 53 Конституції України передбачене право кожного на освіту. У цій статті також прямо або через визначення обов'язків держави, як гарантій права на освіту, уточнюється, що це право полягає у тому, що:

- 1) повна загальна середня освіта є обов'язковою;
- 2) громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі;
- 3) дошкільна, повна загальна середня, професійно-технічна, вища освіта в державних і комунальних навчальних закладах є доступними і безоплатними у тій мірі, в якій це здатна забезпечити держава;
- 4) держава забезпечує розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання;
- 5) держава забезпечує надання державних стипендій та пільг учням і студентам;
- 6) громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Це право має кожний громадянин незалежно від соціального походження, національності, політичних, релігійних та інших переконань, статі, майнового стану та інших ознак.

Законом України "Про освіту" встановлено право громадян на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах, яке забезпечується: розгалуженою мережею закладів освіти, науко-

⁶ Відомості Верховної Ради (ВВР), 191, N 34, ст.451

вих установ, закладів післядипломної освіти; відкритим характером закладів освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина; різними формами навчання – очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

Для реалізації права на освіту вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти під час навчання наділені гарантованим державою правом на:

- вибір закладу освіти, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм, позакласних занять;
- продовження освіти за професією, спеціальністю на основі одержаного освітньо-кваліфікаційного рівня, здобуття додаткової освіти;
- користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою закладу освіти, доступ до інформації в усіх галузях знань тощо.

Закон України “Про вищу освіту”⁷ встановлює, що громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсних засадах в межах стандартів вищої освіти, якщо певний освітньо-кваліфікаційний рівень громадянин здобуває вперше. Вони вільні у виборі форми здобуття вищої освіти, вищого навчального закладу, напрямку підготовки і спеціальності. Іноземці ж та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на здобуття вищої освіти, крім права на здобуття вищої освіти за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

У Законі України “Про професійно-технічну освіту”⁸ зазначено, що громадяни України мають рівні права на здобуття професійно-технічної освіти відповідно до своїх здібностей і нахилів. Обмеження допускаються за медичними та віковими показниками, а також показниками професійної придатності, що визначаються нормативно-правовими актами. Але професійно-технічна освіта отримується громадянином України безоплатно, за рахунок держави, лише у державних і комунальних навчальних закладах.

Відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту”⁹ громадянам України забезпечується доступність і безоплатність отримання повної загальної середньої освіти у державних і комунальних навчальних закладах, а також іноземцям та особам без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах. Крім того, вказані особи мають право на здобуття повної загальної середньої освіти у приватних навчальних закладах.

Згідно зазначеного Закону “загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.”

Законом України “Про позашкільну освіту”¹⁰ встановлено, що вихованці, учні і слухачі мають право на отримання позашкільної освіти відповідно до їх здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів. Позашкільна освіта отримується громадянами у позаурочний та позанавчальний час у позашкільних навчальних закладах та інших центрах позашкільної освіти.

Закон України “Про освіту”¹¹ передбачає, що фінансування державних закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється в основному за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також інших коштів. При цьому держава повинна забезпечувати бюджетні асигнування на освіту в розмірі, не меншому десяти відсотків національного доходу, а також валютні асигнування на основну діяльність. Таким чином, існують необхідні правові гарантії для того, щоб кожний громадянин здійснив своє право на освіту.

⁷ Відомості Верховної Ради (ВВР), 191, N 34, ст.451

⁸ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 20, ст.134

⁹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, N 32, ст.215

¹⁰ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 28, ст.230

¹¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, N 46, ст.393

Якщо ви спостерігаєте такі факти, як скорочення існуючих державних закладів освіти, зокрема, дошкільних закладів, шкіл і професійно-технічних закладів, збільшення частини дітей, які не відвідують середню школу, фактична часткова оплата за рахунок батьків дошкільної і загальної середньої освіти, запровадження керівниками державних закладів освіти плати за навчання, розширення на шкоду навчальному процесу та якості освіти господарської діяльності, в першу чергу, в галузі надання додаткових освітніх послуг (деякі з яких важко назвати додатковими), вимагання від зацікавлених юридичних і фізичних осіб "добровільних" внесків, то зазначені факти насправді обмежують право людини на освіту, хоча за Конституцією України воно може бути тимчасово обмежене тільки в умовах воєнного та надзвичайного стану.

Якими міжнародними нормативно-правовими актами визначається право людини на освіту?

Право кожної людини на освіту визначається у ст. 26 Загальної декларації прав людини, встановлюється вимога безоплатності загальної та початкової освіти та обов'язковості останньої¹². Право на освіту є одним із найважливіших прав людини, що визначає не тільки соціальний розвиток людини, а і його суспільний статус. У ст.13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права¹³ (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10.73) закріплюється спрямованість освіти на повний розвиток людської особистості і збільшення поваги до прав людини та основних свобод. Вона повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими та релігійними групами.

У розвинених країнах освіта стає однією із пріоритетних сфер державної політики, сферою державних та приватних інвестицій. Навіть монархічні країни Перської затоки останніми роками активно реалізують для своїх громадян можливості безоплатної освіти всіх рівнів. У Протоколі до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. зроблено застереження, що жодна людина не може бути позбавлена права на освіту, а держава має поважати право батьків відповідно до їх релігійних і філософських переконань забезпечувати освіту і навчання своїх дітей. Ці положення відображені у Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (чинна з 1963 р.), розвинені і закріплені у Конвенції про права дитини 1989р.¹⁴

Як забезпечується право громадян на освіту?

Право громадян на освіту забезпечується:

- розгалуженою мережею навчально-виховних закладів, які можуть бути як державними, так і приватними;
- системою наукових установ, закладів підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів;
- відкритим характером навчально-виховних закладів;
- створенням умов для вільного вибору профілю навчання відповідно до інтересів та уподобань громадян;
- різними формами навчання – очною, заочною, вечірньою та дистанційною.

Для реалізації цього права держава забезпечує доступну та безоплатну дошкільну, повну загальну, професійно-технічну та вищу освіту, а також створює систему підвищення кваліфікації та перепідготовки.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних закладах на конкурсній основі.

Свідченням реалізації права на освіту є наявність і функціонування в Україні мережі навчальних закладів. Мережа загальноосвітніх навчальних закладів формується з урахуванням демографічної, етнічної та соціально-економічної ситуації за освітніми рівнями (початкова, базова, повна загальна середня освіта), які забезпечуються закладом¹⁵.

Відповідно до освітнього рівня функціонують загальноосвітні навчальні заклади I ступеня (початкова школа); II ступеня (основна школа); III ступеня (старша школа). Загальноосвітні навчальні

¹² Загальна декларація прав людини // Міжнародні договори України. –К., 1992.

¹³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Міжнародні договори України. – К., 1992.

¹⁴ Конвенція про права дитини. УПФ. –К., 1995.

¹⁵ Веб-сторінка Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

заклади всіх трьох ступенів можуть функціонувати інтегровано або самостійно.

Складовими структури мережі згідно Закону України “Про загальну середню освіту” є такі типи загальноосвітніх навчальних закладів:

- середня загальноосвітня школа – загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів (I ступінь – початкова школа, II ступінь – основна школа, III ступінь – старша школа, як правило, з профільним спрямуванням навчання);
- спеціалізована школа (школа-інтернат) – загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів;
- гімназія – загальноосвітній навчальний заклад II-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю;
- лицей – загальноосвітній навчальний заклад III ступеня з профільним навчанням і допрофесійною підготовкою;
- колегіум – загальноосвітній навчальний заклад III ступеня філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю;
- загальноосвітня школа-інтернат – загальноосвітній навчальний заклад з частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги;
- спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат) – загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;
- загальноосвітня санаторна школа (школа-інтернат) – загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування;
- школа соціальної реабілітації – загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання (створюється окремо для хлопців і дівчат);
- вечірня (змінна) школа – загальноосвітній навчальний заклад II-III ступенів для громадян, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання.

Складовими мережі також є позашкільні навчальні заклади, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні навчальні заклади, вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації, які забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти.

Також в Україні створено умови та механізм реалізації неперервності освіти. Загальноосвітні навчальні заклади інтегруються через навчально-виховні комплекси з вищою освітою (зовнішня інтеграція) та через навчально-виховні об’єднання з дошкільними й позашкільними навчальними закладами (внутрішня інтеграція).

Українська держава постійно піклується і дбає про соціальний захист учнів, студентів, слухачів та інших громадян, що навчаються. При цьому всім вихованцям створюються однакові умови, незалежно від форми навчання. Для тих громадян, котрі з якихось причин не в змозі реалізувати своє право на освіту, держава створює умови для навчання в домашніх умовах або у спеціальних навчальних закладах.

Громадяни інших держав і особи без громадянства, що проживають на території України, можуть здобувати освіту нарівні з громадянами нашої держави у навчально-виховних закладах, що діють в Україні.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості та взаємоповаги між націями і народами. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою, зокрема у відповідних школах або класах, чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства (ст. 53).

Учні та студенти мають право на забезпечення стипендіями, гуртожитками у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Які зміни відбулися в системі освіти за останні роки?

Відомо, що за роки незалежності мережа навчальних закладів під впливом складних соціально-економічних процесів зазнала змін. За даними Державного комітету статистики України¹⁶ за період 1990 – 2006 рр. відбулося суттєве зменшення кількості дошкільних навчальних закладів (на 38%), а кількість дітей, які відвідують дошкільні заклади, зменшилася майже у 2,5 рази (табл. 1).

Таблиця 1.

Дошкільні заклади

	Кількість закладів, тис.	в них місць, тис.	Кількість дітей у закладах, тис.	Охоплення дітей закладами, відсотків до кількості дітей відповідного віку
1990	24,5	2277	2428	57
1991	24,4	2243	2268	55
1992	23,8	2216	2063	51
1993	23,2	2189	1918	49
1994	22,3	2101	1736	47
1995	21,4	2014	1536	44
1996	20,2	1856	1342	41
1997	18,4	1770	1172	38
1998	17,6	1638	1103	38
1999	17,2	1216	1055	39
2000	16,3	1117	983	40
2001	15,7	1077	968	41
2002	15,3	1060	973	48
2003	15,0	1053	977	49
2004	14,9	1040	996	50
2005	15,1	1056	1032	51
2006	15,1* ¹	1063* ²	1081	54

*1 З них 2,2 тис. закладів не працювали.

*2 Не враховані місця у дошкільних закладах, що не працювали протягом року або більше з будь-якої причини.

Несприятлива демографічна ситуація та певні соціально-економічні чинники призвели також до скорочення контингенту учнів та зменшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів¹⁷ (табл.2), особливо у сільській місцевості.

На початок 2006/2007 навчального року в 21,4 тис. денних загальноосвітніх навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України (без спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів) навчалося 5026 тис. учнів, що на 1913 тис. менше (!), ніж на початок 1990/91 навчального року.

Також значного скорочення набула мережа позашкільних виховних закладів (табл. 3)¹⁸. Так, у період з 1992 р по 2000 р. кількість дітей, охоплених гуртковою роботою у позашкільних закладах різних типів скоротилася на 362,5 тисяч осіб.

Зміни відбулися також і в системі професійної освіти. В 2006 році в 1021 професійно-технічних училищах здобували професійну освіту 473,8 тис. учнів, з яких понад 60% одночасно здобували загальну середню освіту, проте в 1990 р. кількість учнів перевищувала 640 тисяч осіб (табл. 4).¹⁹

Які зміни відбулися в останні роки у системі загальної середньої освіти?

Відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту”, загальна середня освіта охоплює 12 років навчання і поділяється на три ступені:

- початкову – першого ступеня (1-4 класи),
- основну – другого ступеня (5-9 класи),

¹⁶ Веб-сторінка Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁷ Веб-сторінка Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁸ Веб-сторінка Міністерства освіти та науки України: <http://www.mon.gov.ua/>

¹⁹ Веб-сторінка Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 2.

Загальноосвітні навчальні заклади (на початок навчального року; тис.)

	Кількість закладів	Кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах	Кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах					Кількість вчителів
			денних	вечірніх (змінних), включаючи тих, хто навчався заочно	Випуск учнів загальноосвітніми навчальними закладами			
					Закінчили школу II ступеня (одержали свідоцтво про базову загальну середню освіту)	Закінчили школу III ступеня (одержали атестат про повну загальну середню освіту)		
1990/91	21,8	7132	6939	193	696	406	537	
1991/92	21,9	7102	6918	184	699	409	543	
1992/93	22,0	7088	6918	170	683	393	565	
1993/94	22,1	7096	6937	159	674	375	579	
1994/95	22,3	7125	6972	153	654	355	576	
1995/96	22,3	7143	7007	136	639	361	596	
1996/97	22,2	7134	7016	118	657	374	585	
1997/98	22,1	7078	6970	108	670	378	571	
1998/99	22,1	6987	6876	111	724	408	573	
1999/00	22,2	6857	6743	114	737	434	576	
2000/01	22,2	6764	6647	117	720	475	577	
2001/02	22,2	6601	6486	115	738	505	568	
2002/03	21,1	6350	6237	113	724	508	561	
2003/04	21,9	6044	5936	108	720	526	551	
2004/05	21,7	5731	5626	105	675	519	547	
2005/06	21,6	5399	5301	98	649	515	543	
2006/07	21,4	5120	5026	94	595	485		

Таблиця 3.

Чисельність дітей, охоплених гуртковою роботою у позашкільних закладах різних типів

Показники	1992	2000	Абсолютний приріст (скорочення), тис. осіб	Темпи приросту (скорочення) 2000 року до 1992, %
Кількість – всього, тис. осіб	1577.2	1214.7	-362.5	-23.0
у тому числі:	959.6	786.4	-173.2	-18.0
Комплекси, центри, палаци, будинки позашкільної роботи	272.1	175.4	-96.7	-35.5
Центри, станції, клуби технічної творчості	160.4	102.6	-57.8	-16.0
Центри, станції, клуби юних натуралістів	62.7	54.1	-8.6	-13.7
Центри, школи естетичного виховання молоді	6.2	12.5	+7.3	+140.0
Флотилії	14.0	8.5	-5.5	-39.3
Центри патріотичного виховання	2.0	1.6	-0.4	-20.0
Дитячо-юнацькі клуби фізичної підготовки	74.9	31.4	-43.2	-57.7
Інші типи позашкільних навчальних закладів	28.3	40.6	+12.3	+43.5

- старшу – третього ступеня (10-12 класи).

Крім загальноосвітніх шкіл, як зазначалось раніше, серед закладів середньої освіти є також гімназії, ліцеї, школи з поглибленим вивченням окремих предметів, а також спеціальні інтернати для хворих дітей.

Таблиця 4

Професійно-технічні навчальні заклади*

	Кількість закладів	Кількість учнів, тис	Прийнято учнів, тис	Підготовлено (випущено) кваліфікованих робітників, тис.
1990	1246	643.4	380.5	376.7
1991	1251	648.4	377.4	338.1
1992	1255	647.2	367.9	307.1
1993	1185	629.4	340.8	307.0
1994	1177	572.8	286.0	288.4
1995	1179	555.2	300.5	277.3
1996	1156	539.7	304.2	274.8
1997	1003	528.1	311.2	264.5
1998	995	529.0	304.2	259.2
1999	980	527.7	307.3	263.5
2000	970	524.6	307.3	266.8
2001	965	512.3	309.1	278.8
2002	962	501.9	311.0	282.4
2003	953	493.1	311.2	275.6
2004	1011	507.3	327.6	283.4
2005	1023	496.6	314.2	286.6
2006	1021	473.8	303.7	289.3

* Дані за 1990-1994 рр. наведені по ПТНЗ Міністерства освіти і науки України (МОН), починаючи з 1995 р. – включають заклади МОН та інших міністерств (відомств).

Які зміни відбулися в останні роки у системі вищої освіти?

Вищу освіту можна здобути у навчальних закладах різних рівнів акредитації (технікумах, коледжах, інститутах, академіях, університетах тощо). Відповідно до статусу вищих навчальних закладів встановлено чотири рівні акредитації:

- I – технікуми, училища;
- II – коледжі та інші прирівняні до них заклади;
- III і IV – академії, університети, інститути, консерваторії.

Вищі навчальні заклади здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями:

- молодший спеціаліст – забезпечують технікуми, училища, інші навчальні заклади I рівня акредитації;
- бакалавр – забезпечують коледжі, інші навчальні заклади II рівня акредитації;
- спеціаліст, магістр забезпечують вищі навчальні заклади III і IV рівнів акредитації.

В Україні створена широка мережа вищих закладів освіти I-II і III-IV рівнів акредитації (табл. 5)²⁰

Аналіз таблиці 5 показує, що на протязі 16 років кількість студентів вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації зросла майже на 75%.

Переважає більшість вищих навчальних закладів знаходиться у м. Києві, Харківській, Одеській та Львівській областях. Значно нижчі показники у Закарпатській, Житомирській, Чернігівській, Івано-Франківській, Миколаївській, Кіровоградській областях.

Як процеси європейської інтеграції впливають на освіту?

Однією з найважливіших сфер розвитку євроінтеграції є сфера вищої освіти, де вона набула форм Болонського процесу.²¹ На сьогодні 46 європейських країн, включно з Україною, є його учасниками. Крім того, значна кількість міжнародних організації підтримують ідеї процесу та сприяють його реалізації.

Болонський процес – це процес європейських реформ, що спрямований на створення спільної Зони європейської вищої освіти до 2010 року. Болонський процес офіційно розпочався у 1999 році з підписання Болонської декларації. Передумовою її створення стало підписання Великої Хартії європейських університетів (Magna Charta Universitatum).

²⁰ Веб-сторінка Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²¹ <http://www.osvita.org.ua/bologna/>

Таблиця 5.

Вищі навчальні заклади

(на початок навчального року)

	Кількість закладів		Кількість студентів у закладах	
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації
1990/91	742	149	757.0	881.3
1991/92	754	156	739.2	876.2
1992/93	753	158	718.8	855.9
1993/94	754	159	680.7	829.2
1994/95	778	232	645.0	888.5
1995/96	782	255	617.7	922.8
1996/97	790	274	595.0	976.9
1997/98	660	280	526.4	1110.0
1998/99	653	298	503.7	1210.3
1999/00	658	313	503.7	1285.4
2000/01	664	315	528.0	1402.9
2001/02	665	318	561.3	1548.0
2002/03	667	330	582.9	1686.9
2003/04	670	339	592.9	1843.8
2004/05	619	347	548.5	2026.7
2005/06	606	345	505.3	2203.8
2006/07	570	350	468.0	2318.6

(на початок навчального року)

	Кількість закладів		Кількість студентів у закладах		Кількість аспірантів	Кількість докторантів
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації		
1990/91	241.0	174.5	228.7	136.9	13374	
1991/92	237.5	173.7	223.0	137.0	13596	503
1992/93	212.6	170.4	199.8	144.1	13992	592
1993/94	198.9	170.0	198.0	153.5	14816	765
1994/95	194.0	198.0	204.3	149.0	15643	927
1995/96	188.8	206.8	191.2	147.9	17464	1105
1996/97	183.4	221.5	185.8	155.7	19227	1197
1997/98	166.2	264.7	162.2	186.7	20645	1233
1998/99	164.9	290.1	156.9	214.3	21766	1247
1999/00	170.1	300.4	156.0	240.3	22300	1187
2000/01	190.1	346.4	148.6	273.6	23295	1131
2001/02	201.2	387.1	147.5	312.8	24256	1106
2002/03	203.7	408.6	155.5	356.7	25288	1166
2003/04	202.5	432.5	162.8	416.6	27106	1220
2004/05	182.2	475.2	148.2	316.2	28412	1271
2005/06	169.2	503.0	142.7	372.4	29866	1315
2006/07	151.2	507.7	137.9	413.6	31293	1373

* На кінець 1990, 1991, ..., 2005 року.

Згідно з цілями Болонського процесу до 2010 року освітні системи його країн-учасниць повинні бути змінені, щоб сприяти:

- полегшеному переїзду громадян з метою подальшого навчання чи працевлаштування у Зоні європейської вищої освіти;
- зростанню привабливості європейської вищої освіти;
- розширенню Європи та забезпеченню її подальшого розвитку як стабільного, мирного, толерантного суспільства.

Слід зазначити, що Болонський процес не передбачає створення повністю ідентичних систем освіти у різних країнах, він призначений лише для зміцнення взаємозв'язків та покращення взаєморозуміння між різними освітніми системами.

19 травня 2005 року у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти та приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року. Тепер справа стоїть за національним та інституційним рівнем впровадження Болонського процесу.

Які головні принципи Болонського процесу?

Розглянемо головні принципи Болонського процесу та відповідність вищої освіти України його вимогам з огляду на перспективу інтеграції нашої системи в європейський освітній і науковий простір.²²

Зміст і головні складові Болонського процесу

Інтеграційний процес у науці й освіті має дві складові:

- формування співдружності провідних європейських університетів під егідою документа, названого Великою хартією університетів (Magna Charta Universitatum),
- об'єднання національних систем освіти і науки в європейський простір з єдиними вимогами, критеріями і стандартами.

Головна мета цього процесу – консолідація зусиль наукової та освітньої громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти у світовому вимірі (наприклад, протягом останніх 15-20 років вона значно поступається американській системі), а також для підвищення ролі цієї системи в суспільних перетвореннях.

Болонський процес мав свою передісторію, що полягає в розробленні та підписанні представниками країн Європи Лісабонської конвенції (1997р.) про визнання кваліфікацій для системи вищої освіти європейського регіону та Сорбоннської декларації (Париж, Сорбонна, 1998 р.) щодо узгодження структури системи вищої освіти в Європі. Болонською декларацією було задекларовано прийняття загальної системи порівняльних освітньо-кваліфікаційних рівнів, зокрема через

- затвердження додатка до диплома;
 - запровадження в усіх країнах двох циклів навчання за формулою 3+2, при цьому перший, бакалаврський цикл має тривати не менше трьох років, а другий, магістерський – не менше двох років, і вони мають сприйматися на європейському ринку праці якраз як освітні і кваліфікаційні рівні;
 - створення систем кредитів відповідно до європейської системи трансферу оцінок, включно з постійним навчанням;
 - сприяння європейській співпраці щодо забезпечення якості освіти, розробка порівняльних критеріїв і методів оцінки якості;
 - усунення перешкод на шляху мобільності студентів і викладачів у межах визначеного простору.
- Наступний етап Болонського процесу відбувся у Празі 19 травня 2001 року, де представники 33 країн Європи підписали Празьке комюніке. На цьому саміті було виділено важливі елементи Європейського простору вищої освіти, а саме:
- постійне навчання протягом усього життя;
 - мотивоване залучення студентів до навчання;
 - сприяння підвищенню привабливості та конкурентоспроможності європейського простору вищої освіти для інших регіонів світу (зокрема, аспекти транснаціональної освіти).

²² <http://ntu-kpi.kiev.ua/education/>

Третій етап Болонського процесу відбувся в Берліні 18-19 вересня 2003 року, де було підписано відповідне комюніке, яке містило принципово нові рішення:

- поширення загальноєвропейських вимог і стандартів уже й на докторські ступені: має бути один докторський ступінь – “доктор філософії” у відповідних сферах знань (природничі науки, соціогуманітарні, економічні та ін.);
- запропонована формула триступеневої освіти (3-5-8), згідно з якою не менше трьох років відводиться для отримання рівня “бакалавр”, не менше 5 років – для отримання рівня “магістр” і не менше 8 років для отримання вченого ступеня “доктор філософії”;
- освітньо-кваліфікаційні рівні і вчений ступінь розглядаються як складові цілісної системи освіти людини;
- акцентовано увагу на потребі сприяти європейському простору вищої освіти;
- особлива увага важливості контролю і дотримання європейських стандартів якості освіти на усьому просторі тощо.

Четвертий саміт Болонського процесу був проведений 19-20 травня 2005 року в Бергені (Норвегія). Саме тоді Україна була прийнята до країн, що входять до європейського освітнього простору та є учасниками Болонського процесу.

Отже, Болонський процес – це процес структурного реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм і потрібних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах Європи.

На всіх етапах Болонського процесу було проголошено, що цей процес

- добровільний;
- полісуб’єктний;
- такий, що ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури;
- такий, що не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи;
- багатоваріантний;
- гнучкий;
- відкритий;
- поступовий.

Але не слід ідеалізувати Болонський процес. Він нерівномірний, суперечливий, складний. Його цілі ще дуже гіпотетичні. Як приєднання до цього процесу, так і неприєднання мають свої переваги та ризики. Втім, з урахуванням усіх “за” і “проти” для країн, які прагнуть до економічного і суспільного розвитку і, зрештою, вступу до Європейського Союзу (ЄС), альтернативи Болонському процесові немає.

Україні треба буде піти на суттєві перетворення в системі вищої освіти і науки. Ці реформи не зможуть бути “косметичними”. Вони мають стосуватися глибинних основ нашої освіти й науки. Здійснюючи їх, ми повинні будемо відповісти на запитання: чого і як слід навчати в сучасному світі гострої конкуренції? Ми не зможемо уникнути реальної інтеграції вітчизняної науки й освіти. Доведеться приймати нелегкі рішення стосовно системи наукових ступенів кандидатів і докторів наук та принципів їх присудження.

На шляху цих реформ виникне ще багато складних проблем. Але особливість найближчого періоду в тому, що уникнути зазначених перетворень уже неможливо, бо, не проводячи реформ або зволюючи з ними, наша країна підсилюватиме ізоляційні явища.

Як отримати післядипломну освіту?

Післядипломна освіта (одержання нової кваліфікації, нової спеціальності та професії на основі раніше здобутої у закладах освіти) здійснюється закладами післядипломної освіти (академії, інституту, центри підвищення кваліфікації та ін.) на договірних засадах з підприємством і організаціями із врахуванням державного контракту (замовлення).

Що таке академічна свобода?

Ідеологічний плюралізм суспільства відображає академічна свобода (свобода викладання). Вона передбачає право вчителя викладати свій предмет так, як він вважає за потрібне. Учням та їх батькам академічна свобода дає право обирати таких викладачів, чий погляд та підходи до дисципліни, що вивчається, вбачаються найбільш прийнятними. Це право випливає із пп. 3 та 4 ст. 13 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.²³

МОЖЛИВОСТІ ДОСТУПУ ДО КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ

З якого нормативно-правового документу почалось формування правової бази для сфери культури в незалежній Україні?

Початком формування нової правової бази для культури можна вважати прийняття “Основ законодавства України про культуру” в лютому 1992 року. У ст. 5 зазначеного Закону викладені права громадян у сфері культури:

- на свободу творчості; вільний вибір будь якого виду культурної діяльності, засобів і сфер застосування творчих здібностей та самостійне визначення долі своїх творів;
- здійснення професійної та аматорської діяльності на індивідуальній чи колективній основі, самостійно чи з допомогою будь яких форм посередництва; створення закладів, підприємств і організацій культури;
- об'єднання в творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, інші громадські об'єднання, які діють в сфері культури;
- збереження і розвиток національно-культурної самобутності, народних традицій та звичаїв;
- доступ до культурних цінностей;
- захист інтелектуальної власності; здобуття спеціальної освіти.

Проте необхідно зазначити, що Основи законодавства про культуру мають низьку дієвість, оскільки не розраховувалися на умови ринкової економіки, адже не передбачалися інші форми фінансової підтримки культури, окрім бюджетного фінансування закладів культури, не передбачалася підтримка з боку держави недержавних культурних організацій (хоча гарантується можливість їхнього вільного існування). Усунути зазначені недоліки покликаний проект Закону України “Про культуру”, поданий Урядом на розгляд Верховної Ради в лютому 2007 року.

Як розвивається нормативно-правова база для сфери культури?

Беручи до уваги трансформаційний характер перших п'ятнадцяти років української незалежності (1991-2006), не виглядає дивним, що в ці роки українські законодавці активно продукували нові закони, зокрема – й для регулювання культурної сфери.

Услід за Основами законодавства про культуру були прийняті такі закони України:

- Про Національний архівний фонд і архівні установи;
- Про бібліотеки і бібліотечну справу;
- Про музеї і музейну справу;
- Про професійних творчих працівників та творчі спілки;

²³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Міжнародні договори України. – К., 1992

- Про кінематографію;
- Про архітектурну діяльність;
- Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей;
- Про охорону культурної спадщини;
- Про народні художні промисли;
- Про Загальнодержавну програму розвитку національної кіноіндустрії на 2003-2007 роки;
- Про гастрольні заходи в Україні;
- Про театри і театральну справу;
- Про Концепцію державної культурної політики на період 2005-2007 рр.

Важливі питання розвитку культури регулюються також законами, що стосуються діяльності мас-медіа, державних стандартів, виробництва окремих товарів культурно-дозвілєвого призначення:

- Про телебачення і радіомовлення;
- Про авторське право і суміжні права;
- Про рекламу;
- Про видавничу справу;
- Про Національну раду з питань телебачення і радіомовлення;
- Про благодійництво і благодійні організації;
- Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм;
- Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії;
- Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування.

Однак попри велику кількість новоприйнятих законів, і ще більшу – інших законодавчих актів, чинне українське законодавство в галузі культури можна оцінити загалом як неоднорідне й недостатньо ефективне. Адже незважаючи на ряд прийнятих у 1991-2005 рр. сучасних нових законів для культури, чимало аспектів щоденної діяльності закладів культури і мистецтва (особливо фінансові аспекти) все ще регулюються старими нормативними документами, а численні положення раніше прийнятих законів на сьогодні вже застаріли.

Через недосконалість правової бази чимало нових явищ культурного життя (наприклад, приватні мистецькі структури та культурницькі НДО) досі не мають законодавчо оформленого особливого статусу і змушені діяти чи то як звичайні приватні підприємства, чи то як громадські організації. Також має місце низька дієвість чинних законів, нерідке ігнорування їх положень, у тому числі й органами самоврядування на місцях, для яких проблеми культури та людей, що в ній працюють, часто є “низькопріоритетними”.²⁴

Як змінився доступ до культурних послуг за останні роки?

За часи СРСР в Україні існували розвинена мережа державних закладів культури та дешевий доступ до широкого набору культурних послуг. Наведені таблиці 6 і 7²⁵ свідчать, що за роки незалежності мережа закладів культури по деяких її видах практично не зменшилася, і навіть зросла, крім суттєвого зменшення кількості бібліотек та закладів культури клубного типу, що характерно саме для сільської місцевості. Проте кількість відвідувань їх громадянами зазнала суттєвого зменшення, що свідчить про погіршення доступу до основних культурних послуг. Так за 1990-2006 роки зменшилась майже у три рази кількість відвідувань громадянами театральних постанов та концертів (при збільшенні концертних організацій практично у два рази), на 50% – кількість відвідувань музеїв за рік. Головним чинником такої ситуації є неспроможність значної частини населення (особливо, сільського) дістатися закладу культури та сплатити ринкову вартість культурної послуги.

²⁴ Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд. Редактор-упорядник, керівник авторського колективу – О.Гриценко. <http://www.culturalstudies.in.ua>

²⁵ Веб-сторінка Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 6.

Державні й комунальні заклади культури в Україні
та доступ до культурних послуг в Україні, 1990-2006 рр.

	Кількість професійних театрів (включаючи театри-студії), на кінець року	Кількість відвідувань театрів за рік, млн.	Кількість концертних організацій	Кількість відвідувань концертних організацій за рік, млн	Кількість музеїв (включаючи філіали) на кінець року	Кількість відвідувань музеїв за рік, млн.
1990	125	17.6	44	15.0	214	31.8
1991	130	15.0	43	12.6	225	20.8
1992	127	15.1	44	9.6	275	16.3
1993	131	12.4	49	10.0	295	18.0
1994	132	10.2	52	6.6	305	18.2
1995	136	8.3	53	7.3	314	17.4
1996	130	6.9	53	4.8	324	16.5
1997	130	5.6	55	4.2	358	14.9
1998	132	5.6	57	3.5	367	14.8
1999	131	5.6	57	3.9	369	15.0
2000	131	5.7	61	3.8	378	16.0
2001	129	5.9	61	4.6	386	17.1
2002	131	6.2	67	6.6	376	17.5
2003	135	6.1	71	4.0	394	17.6
2004	133	6.0	77	4.9	422	18.5
2005	135	6.2	78	4.4	437	18.9
2006	137	6.2	81	4.1	445	20.2

Таблиця 7.

Державні й комунальні заклади культури в Україні
та доступ до культурних послуг в Україні, 1990-2006 рр.

	Кількість масових універсальних бібліотек, тис	Бібліотечний фонд, млн. примірників	Кількість демонстраторів кіно/відео/фільмів, тис	Кількість відвідувань кіносеансів за рік, млн.	Кількість закладів культури клубного типу, тис.	Кількість місць в них, млн.	Випуск книжок (друкованих одиниць)	
							всього	тираж, млн. примірників
1990	25.6	419	27.2	552	25.1	6.5	7046	170
1991	25.3	410	25.0	416	24.7	6.4	5857	136
1992	25.3	401	22.3	211	23.9	6.2	6389	130
1993	24.4	388	20.5	127	23.5	6.0	5002	88
1994	24.2	379	17.9	56	23.3	6.0	4752	52
1995	23.8	370	16.1	36	23.0	5.9	6109	68
1996	23.3	364	13.3	14	22.4	5.9	6084	52
1997	21.5	356	10.8	7	21.5	5.6	6308	51
1998	21.1	350	9.0	5	20.9	5.5	7065	44
1999	20.9	347	7.8	5	20.7	5.5	6282	22
2000	20.7	343	6.9	6	20.4	5.4	7749	44
2001	20.4	338	6.0	7	20.2	5.3	10614	50
2002	20.4	339	5.3	9	19.9	5.2	12444	48
2003	20.3	336	4.1	10	19.6	5.1	13805	39
2004	20.0	333	3.6	10	19.4	5.1	14790	53
2005	19.8	330	3.3	10	19.1	5.0	15720	54
2006	19.8	324	3.2	12	19.0	4.9	15867	54

Також можна констатувати, що за 1990-2006 роки майже у два рази збільшився асортимент книжкової продукції, проте на 22% зменшилися бібліотечні фонди, і більше, ніж у три рази зменшився тираж книжок. Це говорить про те, що різноманіття книжкової продукції доходить не до кожного читача.

Проте більш оптимістично виглядають статистичні данні щодо закладів естетичного виховання для дітей (табл. 8)²⁶. На протязі 1990-2006 років майже у 3,5 рази збільшилася по Україні кількість шкіл мистецтв та у 2,4 рази хореографічних шкіл для дітей та юнацтва. При цьому, зменшилися майже на 21% кількість музичних шкіл.

Таблиця 8.

Заклади естетичного виховання в Україні

(на початок навчального року)

	Кількість дитячих музичних шкіл	Кількість шкіл мистецтв	Кількість дитячих художніх шкіл	Кількість хореографічних шкіл
1990/91	1204	110	126	5
1991/92	1226	126	130	6
1992/93	1238	156	131	6
1993/94	1234	190	135	6
1994/95	1223	211	137	8
1995/96	1201	244	138	10
1996/97	1182	250	136	8
1997/98	1102	269	133	9
1998/99	1086	277	132	9
1999/00	1064	291	131	9
2000/01	1036	304	130	2
2001/02	1025	312	131	10
2002/03	1021	319	130	11
2003/04	995	348	127	11
2004/05	985	358	122	11
2005/06	966	370	124	12
2006/07	954	377	125	12

Як змінилася мережа базових закладів культури за останні роки?

Базові заклади культури, до яких належать будинки культури, клуби, бібліотеки, залишаються основним місцем культурного відпочинку та мистецького аматорства у тисячах сіл та містечок по всій Україні. Саме ця частина радянської культурної спадщини залишається нині єдиною інституційною базою культурного розвитку у невеликих містах та селах.

Сьогодні базова мережа закладів культури включає:

- 490 районних будинків культури;
- 419 міських будинків культури у невеликих містах;
- 24 обласних центри народної творчості;
- 14920 сільських клубів та будинків культури (з-поміж 22 тисяч українських сіл майже третина – занадто малі або занадто бідні, аби утримувати власний сільський клуб);
- 18500 публічних бібліотек.

Загалом будинки культури, клуби та бібліотеки сьогодні складають близько 80% з приблизно 40 тисяч державних і комунальних закладів культури, в них працює до 50 тисяч працівників (ще понад 100 тисяч – працюють у музеях, заповідниках, театрах, філармоніях та мистецьких колективах, підпорядкованих місцевим органам влади та місцевому самоврядуванню).

Базова мережа закладів культури належить місцевим громадам або ж районним чи обласним органам місцевого самоврядування, й утримується з місцевих (міських, сільських, селищних) бюд-

²⁶ Веб-сторінка Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

жетів. У 2006 році було прийнято зміни до Бюджетного Кодексу, за якими фінансування сільських і селищних закладів культури мало перейти на районні бюджети, але цю зміну не було впроваджено в бюджетну практику ані 2006-го, ані 2007-го року, тож поки що не можна судити, наскільки позитивно вона вплине на фінансовий стан закладів культури на селі.

За офіційними даними, близько 90 тисяч самодіяльних мистецьких колективів та кілька тисяч інших клубних формувань використовують ці заклади як свою основну базу.

Чисельність та структура цієї базової мережі закладів культури визначається та регулюється двома Постановами КМ України, №510 від 30.05.1997 “Про мінімальні соціальні норми забезпечення населення України публічними бібліотеками” та № 1775 від 12.11.1998 “Про норми забезпечення населення клубними закладами”.

Щодо базової мережі клубів та будинків культури, Постанова КМУ № 1775 встановлює такі норми:

- у малих селах (з населенням менше ніж 500 осіб) має бути клуб на 100-150 місць;
- для більших сіл (до 1000 мешканців) – клуб (будинок культури) на 150-200 місць.

Ці клубні “місця” не конче мають бути в тому самому селі, оскільки менші села дозволено “приписувати” до клубних закладів у більших селах, якщо відстань між ними не перевищує 5 км.

Для великих сіл і містечок з населенням від однієї до десяти тисяч мешканців соціальні нормативи передбачають 70-150 клубних місць на кожну тисячу мешканців, а для більших містечок (з населенням понад 10 тис.) – 30-50 місць на кожну тисячу.

Нормативи передбачають також наявність районного будинку культури у кожному райцентрі та обласного центру народної творчості – у кожному обласному центрі. На центри народної творчості покладено, зокрема, завдання координування роботи районних, міських та сільських будинків культури і клубів області, надання їм методично-консультаційної допомоги, відслідковування тенденцій розвитку культурно-дозвілєвої сфери в області.

Згадана Постанова КМУ також зобов'язує місцеві органи влади скласти перелік усіх базових закладів клубного типу з метою дальшої реєстрації їх як неприбуткових організацій та, відповідно, надання їм податкових пільг. При цьому, однак, Постанова КМУ № 1775 зазначає, що передбачені нею нормативи є лише орієнтовними для формування мережі культурних закладів і не обмежують ініціативи місцевих органів влади. Іншими словами, якщо місцеві органи влади надумують закрити клуб через брак коштів, згадані “соціальні нормативи” не зможуть їм у цьому завадити.

На жаль, економічна криза 1990-х років найболючіше зачепила саме місцеві громади – тому саме місцеві заклади культури (будинки культури, клуби, бібліотеки) найдошкульніше відчували її наслідки, передусім – різке зменшення фінансування за сумнозвісним “залишковим принципом”. Як наслідок, мережа клубів та будинків культури скоротилася з 25 тисяч (з них 21 тис. у сільській місцевості) у 1990 році до 19,0 тисяч (з них 14,9 тис. у сільській місцевості) у 2006 році.

Іншим наслідком недостатнього фінансування закладів культури стала відсутність належних ремонтів протягом десятиліть, брак оновлення музичних інструментів, сценічного обладнання, реквізиту тощо. Станом на січень 2006 року приблизно 3700 клубів працювали у пристосованих приміщеннях, понад 7,3 тисяч клубів потребували капітального ремонту, а 530 споруд перебували в аварійному стані. Більшість сільських клубів в багатьох регіонах України не опалюються взимку.

Крім цього, місцеві органи влади, не маючи достатньо коштів на утримання закладів культури та їх штатів, оформляють працівників культури на півставки, хоча ті нерідко й далі працюють на повну. Таким чином, у 2006 році в Україні налічувалося понад 24,5 тисяч частково зайнятих працівників культури – ледь не кожен п'ятий працівник галузі, і чи не кожен другий працівник закладів базової мережі.

Ситуація з “півставочниками” особливо гостра у деяких найбідніших регіонах країни. Зокрема, частково зайнятими є 80% культурних працівників у Тернопільській області, 59% у Житомирській та Сумській, 50% у Волинській.

Наприклад, в Луганській області вдалося зберегти діючу мережу закладів культури на селі, що на сьогодні складається з 385 клубних закладів, 373 бібліотек та 7 шкіл естетичного виховання. Щороку послугами сільських бібліотек користується понад 165,4 тис. читачів, в тому числі 73,7 тис. з них – діти. На базі сільських клубних установ сьогодні працює 1158 колективів художньої самодіяльності, 527 аматорських об'єднань за інтересами. У середньому, кожного року сільськими закладами культури області проводиться близько 30 тисяч культурно-масових заходів, які відвідують понад 1,5 мільйони чоловік. Проте слабою залишається матеріально-технічна база закладів культури на селі: більше половини від загального числа приміщень культури роками не опалюються, капітального ремонту потребують близько 70% сільських клубів та книгозбірень; бібліотечні фонди більш як на 80% укомплектовані застарілою та зношеною літературою. Клубні заклади та школи естетичного виховання гостро відчувають брак необхідного устаткування, техніки, сценічних костюмів, музичних інструментів, більша частина наявного устаткування підлягає списанню. Нагальною проблемою є недостатнє кадрове забезпечення закладів культури на селі молодими спеціалістами – випускниками учбових закладів культури і мистецтв.²⁷

Якщо достатніх коштів на розвиток культурно-мистецької інфраструктури не мають місцеві бюджети, то можуть використовуватися бюджетні трансферти та субвенції з державного бюджету. Наприклад, інструмент субвенцій в останні роки активно використовується – для фінансування ремонтно-реставраційних робіт на культурних пам'ятках (загалом до 400 млн. грн. у 2006 році), на закупівлю книжок для місцевих бібліотек (до 16 млн. грн. у 2006 році), на придбання народних музичних інструментів для музичних шкіл (10 млн. грн. у 2006 році).²⁸

ПРАВО ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ ЛІТЕРАТУРНОЇ, ХУДОЖНЬОЇ, НАУКОВОЇ І ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ, ЗАХИСТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.

У чому полягає зміст свободи творчості і права на результати інтелектуальної, творчої діяльності?

Заохочення та захист культурних прав людини є завданням спеціалізованої міжнародної організації – ЮНЕСКО. До компетенції ЮНЕСКО входить захист права на освіту, права на використання наукових досягнень, права на безперешкодну участь у культурному житті та інші. ЮНЕСКО видала низку рекомендацій щодо закріплення та гарантій здійснення культурних прав. Вони знайшли своє відображення і під час прийняття Конституції України 1996 року.

Свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54 Конституції України) має загальний характер, тобто цією свободою володіють усі громадяни, а не тільки особи творчих професій. Хоча творчі починання властиві всім видам праці, але найширше вони втілюються у сфері інтелектуальної, духовної діяльності, тому у ст. 54 Конституції України зазначається, зокрема, що свобода творчості гарантується захистом інтелектуальної власності громадян, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності: право на результати інтелектуальної, творчої діяльності гарантується, зокрема, заборonoю використовувати або поширювати без згоди авторів результати їх інтелектуальної, творчої діяльності, за винятками, встановленими законом. Крім того, держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

У ст. 54 Конституції України визначаються зміст свободи творчості і права на результати інтелектуальної, творчої діяльності та їх гарантії. Відповідно до цієї статті, громадянам гарантуються:

- 1) свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості;
- 2) захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності;
- 3) право на результати їхньої інтелектуальної, творчої діяльності.

²⁷ <http://fin.org.ua/news>

²⁸ Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд. Редактор-упорядник, керівник авторського колективу – О.Гриценко.
<http://www.culturalstudies.in.ua>

При цьому Конституція забороняє будь-яке використання або поширювання цих результатів без згоди їх власників, за винятками, встановленими законом.

Як випливає із Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність"²⁹, наукова і науково-технічна діяльність є інтелектуальною творчою діяльністю, спрямованою на одержання і використання нових знань. Цим Законом встановлені певні права вчених, наукових і науково-педагогічних працівників, інших суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності. Так, відповідно до ст. 6 зазначеного Закону вчений має право, зокрема: обирати форми, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей; здобувати визнання авторства на науковій і науково-технічній результатах своєї діяльності; публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх іншим способом, у порядку, встановленому законодавством України; отримувати, передавати та поширювати наукову інформацію; здобувати державне і громадське визнання.

Згідно з Законом України "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки"³⁰, обсяг коштів на фінансування державних цільових наукових та науково-технічних програм за пріоритетними напрямками науки і техніки затверджується у законі про Державний бюджет України на відповідний рік у розмірі не менше 30% загального обсягу фінансування видатків на науку з Державного бюджету України.

Які твори охороняються авторським правом?

Право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності реалізується за допомогою низки законодавчих актів, якими забезпечується право на вибір та провадження інтелектуальної, творчої діяльності, а також забезпечуються права інтелектуальної власності, авторські права і зв'язані з ними майнові права та моральні інтереси. Об'єктами права інтелектуальної власності є твори науки, літератури й мистецтва, винаходи, моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг, результати науково-дослідних робіт та інші здобутки інтелектуальної праці. Ці права гарантуються тим, що без згоди автора (власника) ніхто не може використовувати їх, крім винятків, визначених законом.

До творів, що охороняються авторським правом, як випливає із Закону України "Про авторське право і суміжні права"³¹, належать як обнародовані, так і необнародовані у галузі науки, літератури і мистецтва, а саме:

- літературні письмові твори белетристичного, наукового, технічного або практичного характеру (книги, брошури, статті тощо);
- виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
- музичні твори; драматичні, хореографічні твори, пантоміми тощо;
- аудіовізуальні твори;
- скульптури, картини, малюнки, гравюри, інші твори образотворчого мистецтва;
- твори архітектури;
- фотографії та ін.

Відповідно до зазначеного Закону автору належать такі особисті (немайнові) права:

- а) вимагати визнання свого авторства;
- б) забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом;
- в) вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;
- г) вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора.

²⁹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 12, ст.165

³⁰ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 48, ст.253

³¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, N 13, ст.64

До майнових прав автора або іншої особи, яка має авторське право, належать:

- а) виключне право на використання твору, яке дозволяє йому використовувати твір у будь-якій формі і будь-яким способом;
- б) виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами.

Це право передбачає можливість дозволяти або забороняти: відтворення творів; публічне виконання і публічне сповіщення творів; публічну демонстрацію і публічний показ; розповсюдження творів; здавання в майновий найм і (або) комерційний прокат; імпорт примірників творів тощо.

З метою захисту своїх прав особа, яка має авторське право або будь-яку правомочність на твір, для посвідчення авторства на обнародований чи необнародований протягом терміну охорони авторського права твір, може його зареєструвати в офіційних державних реєстрах. Про реєстрацію прав автора видається свідоцтво.

Як захищаються права інтелектуальної власності в Україні?

Згідно ст. 432 Цивільного кодексу України (книга 4 “Право інтелектуальної власності”, глава 35 “Загальні положення про право інтелектуальної власності”)³² захист права інтелектуальної власності здійснюється судом:

1. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до статті 16 цього Кодексу.
2. Суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема, про:
 - застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;
 - зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;
 - вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності;
 - вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності;
 - застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за непрапомірне використання об’єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;
 - опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Особа, які мають авторське право і суміжні права, у випадку порушення цих прав можуть вимагати відшкодування збитків або вилучення та спрямування на їх користь прибутків порушника; виплати компенсації, яка визначається судом, замість відшкодування збитків чи стягнення прибутків у сумі від 10 до 50000 мінімальних розмірів заробітної плати (ч.1 ст.44 Закону України “Про авторське право і суміжні права”).

Закон, також, передбачає стягнення судом, крім того, що будуть застосовані вищезазначені процедури, до бюджету штрафу у розмірі 10 відсотків від суми, присудженої судом на користь позивача, а також стягнення моральної шкоди (ч.2 ст.44).

Також, порушник авторського права і суміжних прав зобов’язаний відшкодувати особам, які мають авторське право і суміжні права, моральну шкоду в розмірі, що визначається судом (ч.3 ст.44 Закону).

Закон України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо захисту прав інтелектуальної власності)” № 8068, що набув чинності 2 березня 2006 р., дозволить реально допомог-

³² Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356

ти у боротьбі із посяганнями на права інтелектуальної власності в Україні, зупинивши правовими засобами розмах піратства та фальсифікату авторської продукції.

Правова охорона інтелектуальної власності в Україні відповідно до Закону “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 18 березня 2004 року № 1629-IV належить до пріоритетних сфер, які наразі підлягають першочерговій адаптації до вимог законодавства Європейського Союзу.

У Європейському Союзі загальні принципи кримінальної відповідальності за підробку товарних знаків та за порушення авторського права визначає ст. 61 “Кримінальні процедури” Угоди про торгові аспекти прав інтелектуальної власності. Зокрема, відповідно до зазначеної статті членство у Світовій організації торгівлі (надалі за текстом – СОТ), до якої прагне вступити Україна, передбачає кримінальні процедури та покарання, які застосовуються принаймні у випадках навмисної підробки товарних знаків або порушення авторського права, вчинених у комерційних масштабах.

При цьому, заходи покарання включають тюремне ув’язнення, грошові штрафи, достатні у порівнянні з іншими злочинами подібної тяжкості, аби запобігти порушенню прав інтелектуальної власності. У належних випадках ці заходи включають накладення арешту, конфіскацію та знищення контрафактних товарів, а також будь-яких матеріалів та засобів виробництва, що використовувались при вчиненні правопорушень. Як далі зазначається у ст. 61 Угоди, щодо членів СОТ можуть застосовувати кримінальні процедури та покарання з метою застосування в інших випадках порушення прав інтелектуальної власності, зокрема, коли їх було вчинено навмисно та в комерційних масштабах.

Тому із метою адаптації чинного законодавства України в сфері інтелектуальної власності до законодавства Європейського Союзу, зокрема, ст. 61 зазначеної Угоди, Верховна Рада України прийняла Закон України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо захисту прав інтелектуальної власності)”³³.

ПРАВО ВІЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ КУЛЬТУРНОЮ СПАДЩИНОЮ

Які існують умови для вільного користування громадянами України культурною спадщиною?

Право на вільний доступ до культурних цінностей знайшло своє конституційне закріплення порівняно недавно. Загальна декларація прав людини у ст. 27 закріплює право кожного вільно брати участь у культурному житті суспільства, захоплюватись мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами. У ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права закріплено право на захист моральних та матеріальних інтересів особи, що виникають у зв’язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є.

В цьому документі наголошується, що держава повинна вживати заходів для охорони, розвитку і поширення досягнень науки та культури, заохочувати розвиток міжнародних контактів та співробітництва у науковій та культурній галузях. Обов’язком держави є повага свободи, яка безумовно необхідна для наукових досліджень і творчої діяльності. Держава забезпечує збереження історичних пам’яток та інших об’єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які опинилися за її межами (ст. 54 Конституції України).

З метою створення умов для вільного користування громадянами культурною спадщиною України держава, відповідно до ст. 4, 14 Закону України “Про охорону культурної спадщини”³⁴, заносить усі її об’єкти (археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобуду-

³³ Коваль Антон. В Україні покращується правовий захист інтелектуальної власності

<http://www.justinian.com.ua>

³⁴ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, N 39, ст.333

вання, садово-паркового мистецтва і ландшафтні) до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, визначає порядок здійснення права власності на об'єкти культурної спадщини, режим їх утримання та використання, надання їх у користування, їх консервації, реставрації, реабілітації, музеефікації і ремонту, визначає заходи щодо охорони пам'яток, забороняє діяльність, яка створює їм загрозу, здійснює інші необхідні заходи.

Права громадян на вільне користування культурною спадщиною можуть бути закріплені у місцевих нормативно-правових та інших документах. Наприклад, у ст. 35. "Право на користування об'єктами історичної та культурної спадщини" Статуту міста Суми йдеться про права и обов'язки сумчан у цій сфері:

Сумчани мають право для задоволення своїх культурних, наукових та освітніх потреб користуватися об'єктами історичної та культурної спадщини, розташованими на території міста.

Відновлення та збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність: архітектурних пам'яток, археологічних знахідок, колекцій, картинних галерей, зібрань, музейних та архівних фондів міста – обов'язок міської громади та міської влади.

Мешканці міста зобов'язані дбайливо ставитися до культурних цінностей свого народу, не чинити шкоди об'єктам культурної та історичної спадщини. За порушення законодавства України в галузі охорони пам'яток історії та культури настає адміністративна, цивільна і кримінальна відповідальність.

Які конкретні кроки повинна здійснювати держава у сфері збереження і використання культурних цінностей?

Згідно ст. 14 Основ законодавства України про культуру до культурних цінностей належать об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Унікальні цінності матеріальної та духовної культури, а також культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу, визнаються об'єктами національного культурного надбання і заносяться до Державного реєстру національного культурного надбання.

Держава в особі її органів влади і управління:

- дбає про збереження і використання культурних цінностей, що знаходяться на території України чи за її межами;
- забезпечує охорону пам'яток історії та культури України, захист історичного середовища, схоронність музейного, бібліотечного і архівного фондів;
- сприяє розвитку мережі державних, громадських і приватних музеїв, бібліотек, формуванню їх фондів;
- створює умови для збереження і розвитку народної культури, сприяє відродженню осередків традиційної народної творчості, художніх промислів і ремесел, створенню музеїв народної творчості та побуту, шкіл народного мистецтва, фольклорно-етнографічних ансамблів, забезпечує їх організаційну і фінансову підтримку;
- гарантує вільний доступ до пам'яток історії та культури, музейних, бібліотечних і архівних фондів. Обмеження такого доступу зумовлюється лише специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності, що визначаються законодавством;
- забезпечує окремим соціальним групам громадян (детям дошкільного віку, учням, студентам, пенсіонерам та інвалідам) доступ до культурних цінностей на пільгових умовах.

Порядок обліку, зберігання і використання культурних цінностей, вивезення за межі України та передачі права власності на них визначається законодавством.

Забороняється вилучення

- друківаних видань,
- творів,
- експонатів,
- документів із бібліотечних, музейних, архівних фондів,
- знищення об'єктів матеріальної і духовної культури з ідеологічних чи політичних міркувань.

Не підлягають роздержавленню і приватизації:

- об'єкти національного культурного надбання, музейні, бібліотечні, архівні фонди;
- твори і предмети національної культури, придбані державними закладами культури шляхом купівлі або подаровані їм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України
2. Цивільний кодекс України
3. Декларація прав національностей України
4. Закони України:
 - 4.1. "Основи законодавства України про культуру"
 - 4.2. "Про освіту"
 - 4.3. "Про вищу освіту"
 - 4.4. "Про професійно-технічну освіту"
 - 4.5. "Про загальну середню освіту"
 - 4.6. "Про позашкільну освіту"
 - 4.7. "Про наукову і науково-технічну діяльність"
 - 4.8. "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки"
 - 4.9. "Про авторське право і суміжні права"
 - 4.10. "Про охорону культурної спадщини"
5. Загальна декларація прав людини // Міжнародні договори України. - К., 1992.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Міжнародні договори України. – К., 1992.
7. Конвенція про права дитини. УПФ. – К., 1995.
8. О.А. Гриценко, В.В. Солодовник, Н.К. Гончаренко, Є.А. М'ягка Дослідження проблем узгодження законодавчої бази культури України із законодавством для сфери культури Європейського Союзу, <http://www.culturalstudies.in.ua>
9. Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд. Редактор-упорядник, керівник авторського колективу – О.Гриценко. <http://www.culturalstudies.in.ua>
10. Електронні ЗМІ:
 - 10.1. <http://portal.rada.gov.ua/>
 - 10.2. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 - 10.3. <http://www.mon.gov.ua>
 - 10.4. <http://www.osvita.org.ua/bologna/>
 - 10.5. <http://ntu-kpi.kiev.ua/education/>
 - 10.6. <http://www.culturalstudies.in.ua>
 - 10.7. <http://fin.org.ua/newws>
 - 10.8. <http://www.justinian.com.ua>

